

הערות גיאוגרפיות-היסטוריות לתיאורה של ארץ-ישראל במפת פויטינגר¹

ישראל פינקלשטיין

לפני כשישים שנה ראה אור מחקרו רב ההיקף של מילר על מפת פויטינגר,² שבו בחן המחבר את רוב האספקטים של המפה ותיאר את כל חלקיה, הווה אומר—מרחבי האימפריה הרומית כולה וביניהם גם אזורנו. מאז נוספו ידיעות רבות על רשת הדרכים הרומיות בארץ-ישראל, ודומה שהגיעה השעה לבחון מחדש את דרך הצגתה של ארץ-ישראל במפה, תוך השוואה עם המקורות הגיאוגרפיים-היסטוריים בני הזמן.

המפה³

מפת פויטינגר (Tabula Peutingeriana), היא מפת הדרכים של האימפריה הרומית ונערכה לדעת מילר (דעה שנתקבלה על רוב החוקרים) במאה הרביעית לספירה. מילר ייחס את חיבורה לקוסמוגראף הרומי קאסטוריוס, שחי באותה מאה.⁴ המפה הועתקה במאות ה"א-י"ב, נתגלתה מחדש בראשית המאה הט"ז ונקראה על שם בעליה. לאחר גילויה הודפסו פאקסימיליות אחדות שלה שנעשו ביד, ולפיכך יש בין הפרסומים הראשונים שוני בפרטים אחדים.⁵ במפה מתוארות כל ארצות האימפריה, מבריטניה וספרד במערב ועד הודו במזרח. היא צוירה על רצועת קלף ארוכה וצרה (מידותיה: 6.82 X 0.34 מ'), שנגזרה באמצע המאה שעברה ל-11 חלקים. אין המפה מצוירת בקנה-מידה. משום כך ובגלל צורתה, אין כמעט התחשבות בגודל היחסי של

- 1 ראשיתו של מאמר זה בעבודה שנעשתה בשנת תשל"ד באוניברסיטת תל-אביב בהדרכת פרופ' א' עובדיה. המחבר מחזיק תודה גם לפרופ' מ' כוכבי, לד"ר י' צפריר ולד"ר ז' משל, שקראו את כתב-היד והעירו את הערותיהם החשובות.
- 2 K. Miller, *Itineraria romana*, Stuttgart 1916
- 3 פרטים עליה ראה אצל מילר, שם, עמ' LIII-XIII; י' שטנר, 'טבלת פויטינגר', ידיעות, ט (1942), עמ' 98-104 (ושם ביבליוגראפיה); י' אלסטר ונ' קדמון, 'טבלת פויטינגר', אטלס ישראל, 3/1.
- 4 ראה מילר, שם, עמ' XXVIII-XXVI. על האפשרות שהמפה נערכה במאה השנייה לספירה או שהתבססה על מקור בן אותה מאה ראה: O. Cuntz, 'Grundlage der Peutingerschen Tafel', *Hermes*, XXIX (1894), pp. 23-596; A. Alt, 'Aus der "Araba" II', *ZDPV*, LVIII (1935), p. 130. אלט רמו גם לקשר שבין מפת פויטינגר וה'גיאוגרפיה' של פתולמאיוס. הרבה מן החוקרים טוענים בדרך כלל שהמפה משקפת מציאות קדומה לזמן חיבורה.
- 5 הדיון כאן יתבסס על ההעתק הצבעוני של מילר, משנת 1888: *Weltkarte des Castorius genant die Peutingersche Tafel*, Ranensburg 1888 (כרך הטקסט יצא ב-1887). תוך ציון השינויים בהעתקים האחרים, על-פי מילר (לעיל, הערה 2).

הארצות המופיעות בה ובצורתן המדויקת. מאידך, המבנה המיוחד של ארץ-ישראל—הארוכה והצרה—מתאים לצורת המפה ולפיכך אין היא מעוותת כארצות ואזורים אחרים (סיני למשל). הדרכים רשומות במפה בקווים ישרים, שלאורכם מסומנים יישובים, אשר הגדולים שבהם מתוארים כשני מגדלים שביניהם קבוע שער. כל יישוב-תחנה צוין על-ידי שבירת הקו המתאר את הדרך, כעין 'זיגוג', ובין המקומות השונים נרשמו המרחקים במילין רומיים. כמו כן, תוארו במפה עצמים גיאוגרפיים כגון: רכסי הרים, נהרות, אגמים וימים. ארץ-ישראל—המופיעה בקטעים X ו-XI של המפה—מתוארת בפירוט יחסי; מ'דרומה' מצוירת הדלתא של הנילוס ומ'צפונה'—סוריה.

ארבע הנחות יסוד חייבות להקדים כל דיון גיאוגרפי-היסטורי המתייחס לתוכן המפה ומידת דיוקה: א. כיוון שמדובר במפת דרכים של האימפריה הרומית כולה, נמנע היה ממחברה להכיר באופן ישיר את כל האזורים שתוארו בה. את ידיעותיו שאב ללא ספק מחיבורים גיאוגרפיים והיסטוריים שונים, אשר היו מונחים לפניו בשעה שערך את המפה. ב. כיוון שהמפה אינה מצוירת בקנה-מידה, אין להתייחס אליה כאל מפה מדויקת, ואין לחפש בה פרופורציות נכונות בין אזורים שונים, או דיוקים טופוגרפיים. ג. עקב היותה מפת הדרכים של האימפריה הרומית כולה, מובאים בה בדרך כלל רק היישובים החשובים והדרכים הראשיות.

ד. המפה הועתקה בימי הביניים וקרוב לוודאי שתוך כדי העתקה נשמטו ממנה, או שובשו בה פרטים אלה או אחרים.

בדרך כלל אין העיון במפה מעמיד קשיים לפני מי שמצוי בתמונה היישובית של ארץ-ישראל בתקופה הרומית המאוחרת, שכן נמנים בה היישובים העיקריים והדרכים העיקריות שהיו קיימים או בארץ. אך אין אנו מבקשים להקדיש מאמר זה לתיאורה של הארץ ככלל, אלא לציין עניינים קשים אחדים, הנוגדים את מה שמצפים היינו למצוא במפה מן המאה הרביעית. בחלקם אלה שיבושים של מרחקים בין יישובים לאורך הדרכים. את אלה נראה שאפשר לתרץ בקלות יחסית כטעויות של מעתיקי המפה בימי הביניים. רבי משמעות יותר הם קשיים, או קשיים לכאורה, שיש במהלכן של דרכים אחדות ובצורה ובכתיב של כמה משמות היישובים בארץ. קבוצה שלמה של שמות אינה הולמת כלל את המציאות הארץ-ישראלית במאה הרביעית, שבה כפי המקובל נתחברה המפה. לשני העניינים האחרונים מבקשים אנו לכוון את דיוננו.

שמות אנאכרוניסטיים במפת פויטינגר

בין המקומות המופיעים במפה יש לתת את הדעת בעיקר על אותן ערים, ששמותיהן עברו שינויים במרוצת התקופה הרומית. לאחדות מערי ארץ-ישראל החשובות ביותר הוענקו בתקופה הרומית המאוחרת זכויות עירוניות מלאות ובעקבות זאת שונו שמותיהן. מעניין, כי במפת פויטינגר הן מופיעות בשמן ה'קדום', למרות העובדה שהיא נערכה זמן רב לאחר שהוסבו השמות. מן הראוי לפרט מקרים אלה אחד לאחד.

ב י ת ג ו ב ר ין . כשעלה יישוב זה לגדולה ונתייסד כעיר בימי הקיסר ספטימיוס סוורוס (שנת 200 לספירה) הוסב שם המקום לאלבתרופוליס.⁶ לאחר תאריך זה מופיעה העיר במקורות ההיסטוריים

6 מ' אבי-יונה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 112.

בשמה החדש.⁷ מפת פויטינגר היא המקור היחיד (פרט למקורות היהודיים), שבו נזכרת העיר בשמה ה'קדום' גם לאחר הסבתו. כאן רשום השם בצורה Betogabri. בדיקו באותה צורה, *Bartoyabpei*,⁸ מופיע שם העיר ברשימתו של הגיאוגראף קלאודיוס פתולמאיוס מאלכסנדריה, מאמצע המאה השנייה לספירה.

א מ א ו ס . שמה של עיר זו הוסב לניקופוליס בשנת 221⁹ בימי הקיסר אלגבלוס. לאחר תאריך זה נזכרת העיר ברוב המקורות הלא-יהודיים בשמה החדש.¹⁰ כך, בין היתר, בתיאורו של הנוסע מבורדו ואצל אבסביוס, שניהם בני המאה הרביעית לספירה, שבה נערכה לפי המקובל גם מפת פויטינגר. אולם במפה נזכרת העיר בשמה ה'קדום': Amavante.

ל ו ד . גם לה העניק הקיסר ספטימיוס סוורוס מעמד של עיר ושמה הוסב לדיוספוליס,¹¹ אך במקרה זה לא חדל גם השם הישן מלשמש, ושני השמות, הקדום והחדש מופיעים לאחר מכן לסירוגין במקורות ההיסטוריים.¹² מכל מקום, במפת פויטינגר מופיעה גם לוד בשמה הישן: Luddis.

כ פ ר ע ו ת נ א י . על הדרך מקיסריה לבית-שאן מסומן במפת פויטינגר מקום בשם Caporcotani, שאותו יש לזהות ללא ספק עם כפר עותנאי הנזכר במקורות היהודיים. מקומו בלג'ון, צומת הדרכים החשוב שבמערבו של עמק יזרעאל. לאחר מרד בר-כוכבא הוצב כאן הלגיון ה-VI 'הברזל', ועל שמו נקרא המקום לג'ו. בשם זה הוא מופיע פעמים אחדות באונומאסטיקון לאבסביוס. החל מסוף המאה השלישית לספירה נודע המקום גם בשם מאכסימיאנופוליס, לכבוד הקיסר מאכסימיאנוס, שותפו לשלטון של דיוקלטיאנוס. בצורה זו הוא נזכר אצל הנוסע מבורדו ובמקורות מן התקופה הביזנטית.¹³ גם כאן תמוהה ביותר הזכרת שם המקום במפת פויטינגר בצורתו הקדומה ביותר, בשעה שבמאה הרביעית כבר משמשים כפי שראינו, שני השמות האחרים מזה זמן רב. מעניין, כי גם במקרה זה רשום המקום אצל פתולמאיוס בצורה הדומה לצורה שבה נכתב במפת פויטינגר: *Kaparçotnei*.¹⁴ אלה הם שני המקרים היחידים (במקורות הלא-יהודיים) שבהם נזכר המקום בשם זה.

פ נ י א ס — ק י ס ר י ה פ ל י פ י . בימיו של הורדוס פיליפוס נקראה עיר זו בשם קיסריה, או קיסריה של פיליפוס ובימי אגריפס השני ניתן לה השם נירוניה, לכבודו של נירון קיסר. בתקופה

7 ראה: P. Thomsen, *Loca Sancta*, Leipzig 1907, p. 59

8 *Claudii Ptolemaei Geographia* (ed. Nobbe), Leipzig 1843–1845, V, 6, 16

9 צילום: Hildesheim 1966

10 אבי-יונה, שם, עמ' 105.

11 ראה: תומסן, שם, עמ' 21.

12 אבי-יונה, שם, עמ' 106.

13 אצל הנוסע מבורדו מופיעה העיר בשם Lydda. ראה: *Itinerarium Burdigalense*, *Corpus Christianorum*

14 *Series Latina (=CCSL), CLXXV* E. Klostermann, *Eusebius, das Onomastikon der Biblischen Ortsnamen*, Leipzig 1904, 8, 14:24, 4 et pass.

15 על זיהוי המקום, הופעותיו במקורות וגלגולי שמו ראה: אבי-יונה, שם, עמ' 145; תומסן, שם, עמ' 77, 87;

16 M. Avi-Yonah, 'Gazatteer of Roman Palestine', *Qedem*, V (1976), p. 74

17 פתולמאיוס, 16, 4, V

